Błędy logiczne i poznawcze

Karty do analizy mechanizmów manipulacji i dezinformacji

Teksty: Jan Dąbkowski, Dariusz Grzemny, Ewa Pizoń

Redakcja i korekta: Luiza Krolczuk

Projekt graficzny: Edyta Ołdak

Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej
ul. Noakowskiego 10, 00-666 Warszawa
www.ceo.org.pl
Warszawa 2025
ISBN: 978-83-67226-65-3 (wersja elektroniczna), 978-83-67226-64-6 (wersja drukowana)

Program „Młodzi w akcji" (edycja 2025/2026) realizowany jest w ramach projektu „Młodzi Obywatele w Akcji", finansowanego ze środków Ministra Edukacji Narodowej w ramach programu „Młodzi Obywatele".

Materiał jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowa. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz Centrum Edukacji Obywatelskiej. Zezwala się na dowolne wykorzystanie utworu pod warunkiem zachowania ww. informacji, w tym informacji o stosowanej licencji. Więcej o wolnych licencjach: http://creativecommons.pl.

Co?

Karty edukacyjne z infografikami dotyczącymi częstych błędów logicznych i poznawczych używanych przy szerzeniu manipulacyjnych i dezinformacyjnych treści online i offline.

W jakim celu?

Pracuj z Kartami, jeśli chcesz, by osoby w twojej grupie:

● poznały wybrane pojęcia i mechanizmy związane z manipulacjami i dezinformacją;

● lepiej rozumiały manipulacje w przekazach i im nie ulegały;

● podejmowały refleksję nad własnymi przekonaniami i postawami w sytuacjach międzygrupowych.

Kiedy?

Karty pomyślane są jako narzędzie do poznawania mechanizmów manipulacji i dezinformacji, a także analizy i interpretacji komunikatów i narracji pod kątem występowania w nich wspomnianych mechanizmów.

Przydadzą się do:
● dyskusji o bieżących wydarzeniach i konfliktach społecznych;
● analizy i interpretacji wydarzeń historycznych (dot. relacji grupy większościowej z mniejszościami).

Jak?

1. Starannie zapoznaj się z treścią Kart.

2. Wprowadź Karty – objaśnij kontekst i podkreśl, że błędy poznawcze i logiczne dotyczą nas wszystkich (świadomie bądź nieświadomie), wpływają na nasze relacje i zachowania; w różnych sytuacjach człowiek lub grupa może znaleźć się w różnych rolach – narzucającej narrację/manipulującej lub manipulowanej; niektóre mechanizmy są nieuniknione, nad innymi można mieć kontrolę. Zapoznaj grupę z Kartami (np. wykonując zaproponowane poniżej ćwiczenie).

a. Poproś osoby uczestniczące, aby utworzyły 5 grup. Rozdaj każdej grupie OPISY SYTUACJI (poniżej) oraz udostępnij całej klasie Karty z błędami logicznymi poznawczymi.
b. Każda grupa powinna przeczytać OPISY SYTUACJI i dopasować je do błędów z Kart. Następnie poproś grupy o podzielenie się swoimi odpowiedziami z resztą grupy.
c. Zapytaj:
    a. Czy łatwo było dopasować sytuacje do Kart?
    b. Czy niektóre z błędów były im znane? Które? Które były dla nich zupełnie nowe?

c. Czy mogą podać konkretne przykłady z własnego życia, które ilustrują niektóre z tych błędów?
d. Czy znają inne przykłady błędów logicznych czy poznawczych?
e. W jaki sposób znajomość błędów logicznych i poznawczych może być przydatne?

OPISY SYTUACJI

A. Podczas gorącej dyskusji internetowej na temat osób czarnych jeden z użytkowników pisze:

Wszyscy wiedzą, że ci ludzie są niebezpieczni i powodują przestępstwa. Wystarczy spojrzeć, ilu mieszkańców naszego miasta zgadza się ze mną. Musimy się ich pozbyć, aby chronić naszą społeczność.

B. Podczas spotkania społeczności lokalnej poświęconego aktualizacji lokalnych zasad szkolnych w celu zwiększenia integracji uczniów i uczennic LGBTQ+ długoletni mieszkaniec wstaje i mówi:

Od pokoleń uczymy, że małżeństwo może być zawarte wyłącznie między mężczyzną i kobietą. Tak było zawsze i tak powinno pozostać. Promowanie tych nowych idei w naszych szkołach jest atakiem na nasze wartości.

C. Podczas publicznej debaty na temat przesiedlania uchodźców jedna z osób zabierających głos wskazuje na niedawny wzrost bezrobocia, który nastąpił wkrótce po przybyciu do miasta grupy uchodźców:

Odkąd przybyli, nasza stopa bezrobocia gwałtownie wzrosła. To oczywiste, że zabierają pracę ciężko pracującym mieszkańcom.

D. Podczas gorącej debaty na temat grup religijnych jeden z uczestników stwierdza:

Może to być niewygodna prawda, ale w przeciwieństwie do tych ludzi, których przekonania są pełne uprzedzeń i nietolerancji, doszedłem do wniosku, że ich religia jest z natury zacofana i niebezpieczna.

E. Podczas debaty na temat zezwolenia na utworzenie nowego centrum społecznościowego dla mniejszości jedna z osób zabierających głos argumentuje:

Jeśli pozwolimy im zbudować to centrum, zaraz potem zaczną domagać się własnych praw. Wkrótce przejmą nasze dzielnice i narzucą naszym dzieciom swoją kulturę. Musimy to powstrzymać, w przeciwnym razie zagrozi to całemu naszemu dotychczasowemu sposobowi życia.

F. Możesz wybrać materiały źródłowy do analizy (np. przekazy medialne, polityczne) i dobrać do niego Karty, które znajdą zastosowanie do jego analizy i interpretacji. Zastanów się, jakie podasz przykłady, jakie dodasz treści uzupełniające, pokazujące inne perspektywy. Zdecyduj, w jakiej formie młodzież będzie pracować – indywidualnie, w małych grupach czy na forum całej klasy.
Zaproś młodzież do analizy i interpretacji wybranego wydarzenia/procesu współczesnego lub historycznego z pomocą Kart. Możesz to zrobić – w zależności od potrzeb i charakteru grupy oraz punktu ciężkości lekcji – na różne sposoby. Co do

zasady: zachęć młodzież do identyfikowania obecności mechanizmów podanych na Kartach w omawianym zagadnieniu. Karty mogą przydać się do krytycznej analizy na wszystkich poziomach opisu wydarzenia:

- Kto? (wskazanie stron wydarzenia/procesu);
- Co? (określenie, czego dotyczyła sytuacja/konflikt/napięcie);
- Jak? (prześledzenie chronologii, sposobów działania, biegu wydarzeń);
- Dlaczego? (rozpoznanie przyczyn, motywacji, źródeł sytuacji);
- Konsekwencje? (wskazanie/próba przewidzenia skutków, odniesienie do następujących później wydarzeń i procesów).

Informacje dodatkowe:

Dezinformacja to fałszywe lub wprowadzające w błąd treści rozpowszechniane z zamiarem wyrządzenia szkody. Tworzenie tego typu treści jest najczęściej motywowane chęcią zarobku, zdobycia korzyści, rozgłosu czy zwiększenia wpływów. Pojęcie dezinformacji jest ściśle związane z pojęciem misinformacji i malinformacji. **Misinformacja** to fałszywe lub błędne informacje rozpowszechniane z powodu braku wiedzy i bez zamiaru wyrządzenia szkody. **Malinformacja** ma miejsce, gdy prawdziwe informacje są rozpowszechniane w innym kontekście, w innym terminie lub celowo w celu wyrządzenia szkody, np. poprzez publikację prywatnych danych.

Dezinformacja często łączy siły i wzajemnie się wzmacnia z **mową nienawiści**.
Obie bywają skierowane przeciwko jednostkom i grupom o określonej tożsamości, szczególnie mniejszościowym i marginalizowanym. Mają charakter manipulujący, kłamliwy, krzywdzą i szkodzą, uciszają aktywność, powodują wycofanie się z życia publicznego, polaryzują, podsycają strach, nienawiść i wrogość w społeczeństwie.

Błędy logiczne (Karty 1-10)

Treści dezinformacyjne czy szerzące nienawiść mogą wydawać się przekonujące. Dzieje się tak, gdy opierają się na konstrukcjach wyglądających na rozsądne i prawdziwe, ale zawierających błędy logiczne. Błędy te mogą opierać się na fałszywych przesłankach, prawdziwych przesłankach, ale fałszywych wnioskach lub prawdziwych przesłankach i wnioskach, ale fałszywym rozumowaniu. Niektóre błędy logiczne są tworzone z zamiarem wprowadzenia w błąd lub rozpowszechnienia dezinformacji.

Błędy poznawcze (Karty 11-16)

Nasze mózgi stosują skróty, aby pomóc nam w podejmowaniu szybkich decyzji na co dzień. Skróty te pomagają skupić się tylko na najważniejszych informacjach, dzięki czemu nie jesteśmy przytłoczeni wszystkim, co widzimy i słyszymy. Dzięki temu mózgi pracują wydajniej. Jednak wadą tych skrótów jest to, że czasami mogą one prowadzić do niewłaściwych rozwiązań lub nieporozumień z powodu naszych błędów poznawczych (kognitywnych).
Wszyscy podlegamy ryzyku popełniania błędów poznawczych w procesie podejmowania decyzji, a osoby rozpowszechniające dezinformację doskonale te błędy rozumieją.

Zapoznaj się także z:

„Mechanizmy dyskryminacji. Karty do analizy wydarzeń i procesów społecznych” zawierające zbiór 12 infografik z podstawowymi definicjami mechanizmów psychospołecznych, które uruchamiają się w relacjach międzygrupowych: my/oni, stereotyp, uprzedzenie, wykluczenie, dyskryminacja, mowa nienawiści, piramida nienawiści, dehumanizacja, kozioł ofiarny, teoria spiskowa, efekt widza, etnocentryzm. Karty pomyślane są jako narzędzie do analizy i interpretacji wydarzeń oraz procesów społecznych pod kątem mechanizmów powstawania uprzedzeń i dyskryminacji.

Infografika **„Nie tylko fake newsy. 10 rodzajów informacji wprowadzających w błąd”**

„Karta krytycznej analizy źródeł z wykorzystaniem pięciu prostych pytań”

Poradnik **„Poruszanie trudnych współczesnych problemów na lekcjach z młodzieżą: agresja fizyczna i werbalna, nietolerancja, nacjonalizm”**

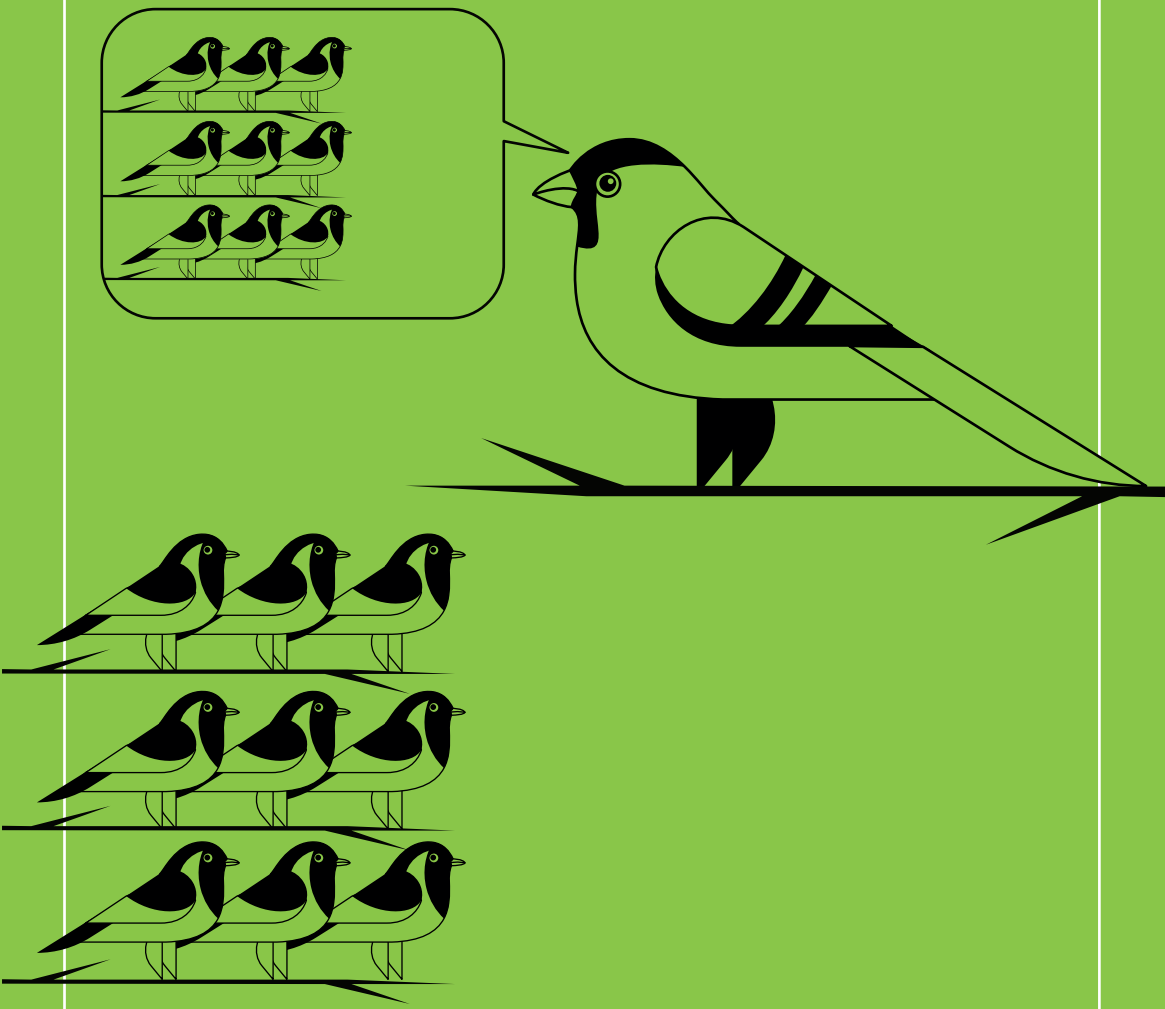

Argumentum ad populum

Niemerytoryczny sposób argumentacji, w którym mówca odwołuje się do gustów, preferencji i uprzedzeń tłumu. Opierając się na egoizmie narodowym, instynktach, stereotypach lub uprzedzeniach, mówca próbuje przekonać tłum do swojej tezy.

Np. *Większość ludzi w naszym kraju tak myśli, więc tak powinniśmy postąpić.*

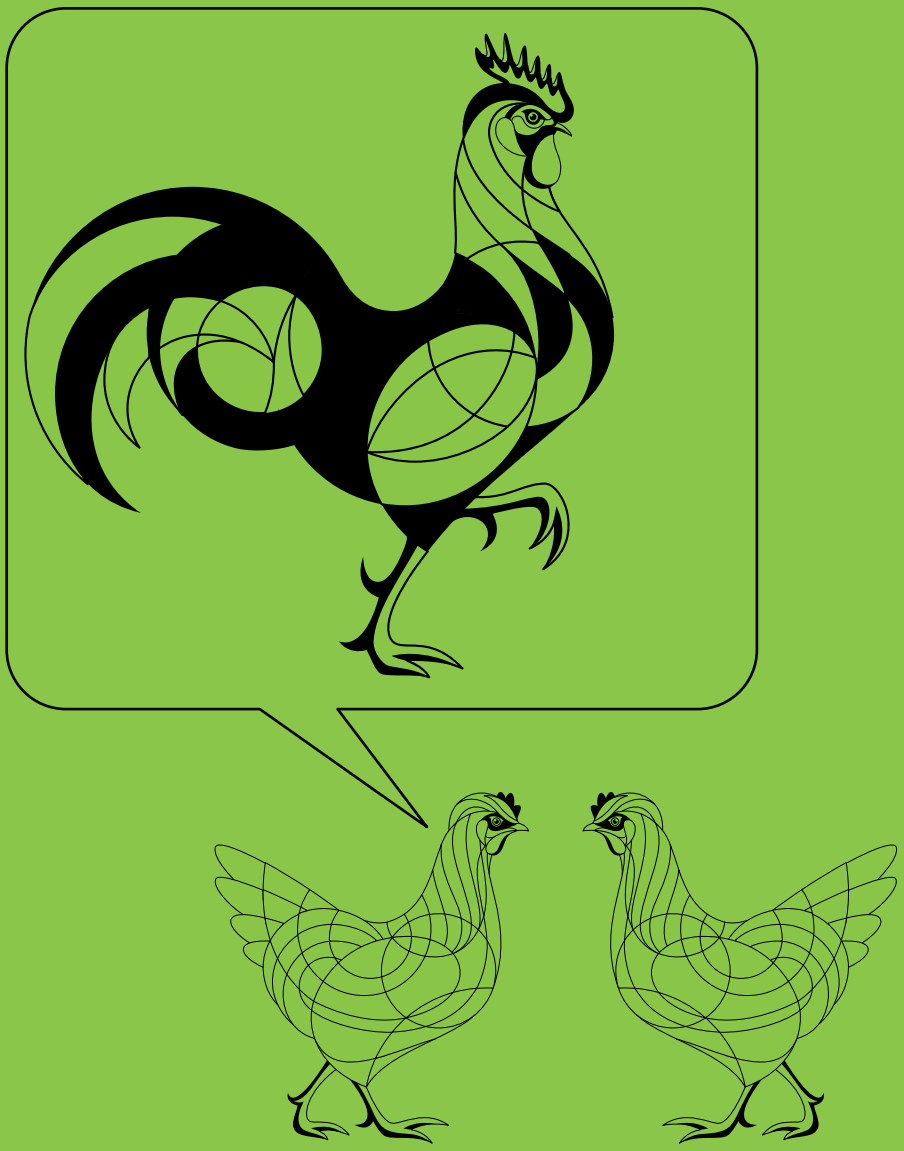

Ipse dixit

Sposób argumentacji bez podania ważnego dowodu.
Np. *Partia polityczna tak powiedziała, więc to musi być prawda.*

Z łac.: on tak powiedział.

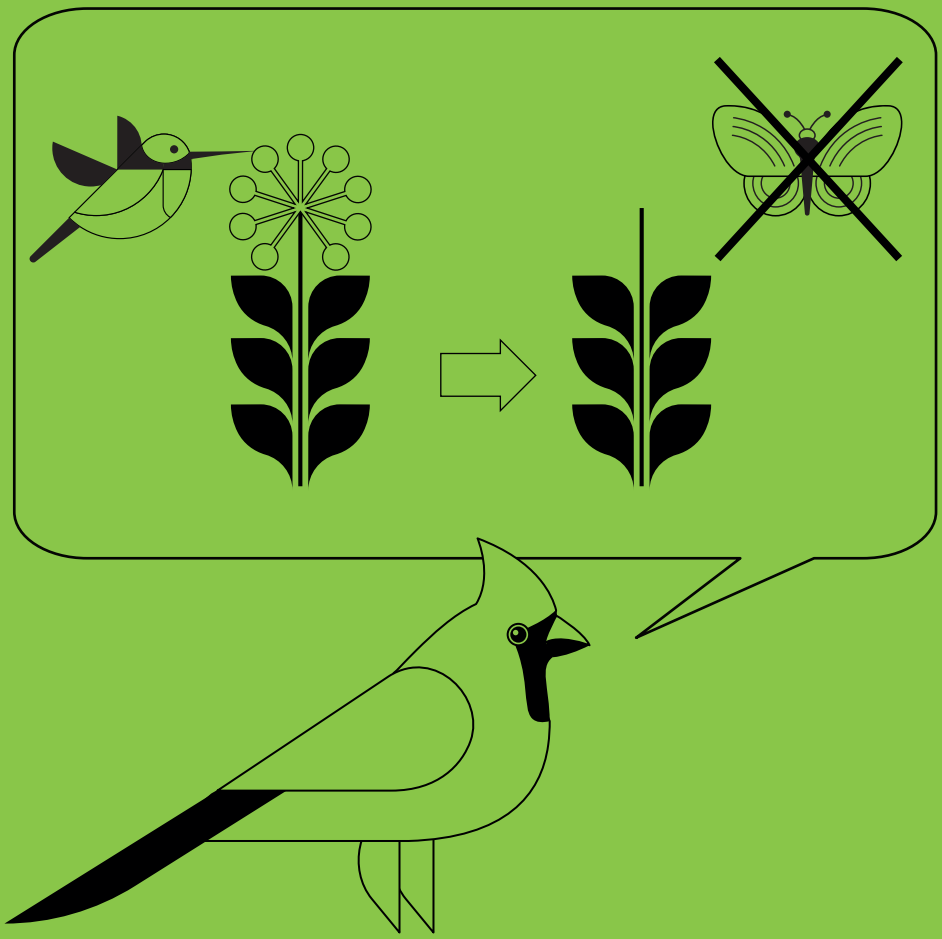

Błąd śliskiego zbocza

Występuje, gdy ktoś twierdzi, że stanowisko lub decyzja doprowadzi do szeregu niezamierzonych negatywnych konsekwencji.

Np. *Nie możemy pozwolić migrantom pozostać w naszym kraju, ponieważ sprowadzą tu swoje rodziny i będą mieli dzieci, co doprowadzi do utraty naszych miejsc pracy i załamania systemu zabezpieczenia społecznego, a w rezultacie będziemy biedni i stracimy kontrolę nad naszym krajem.*

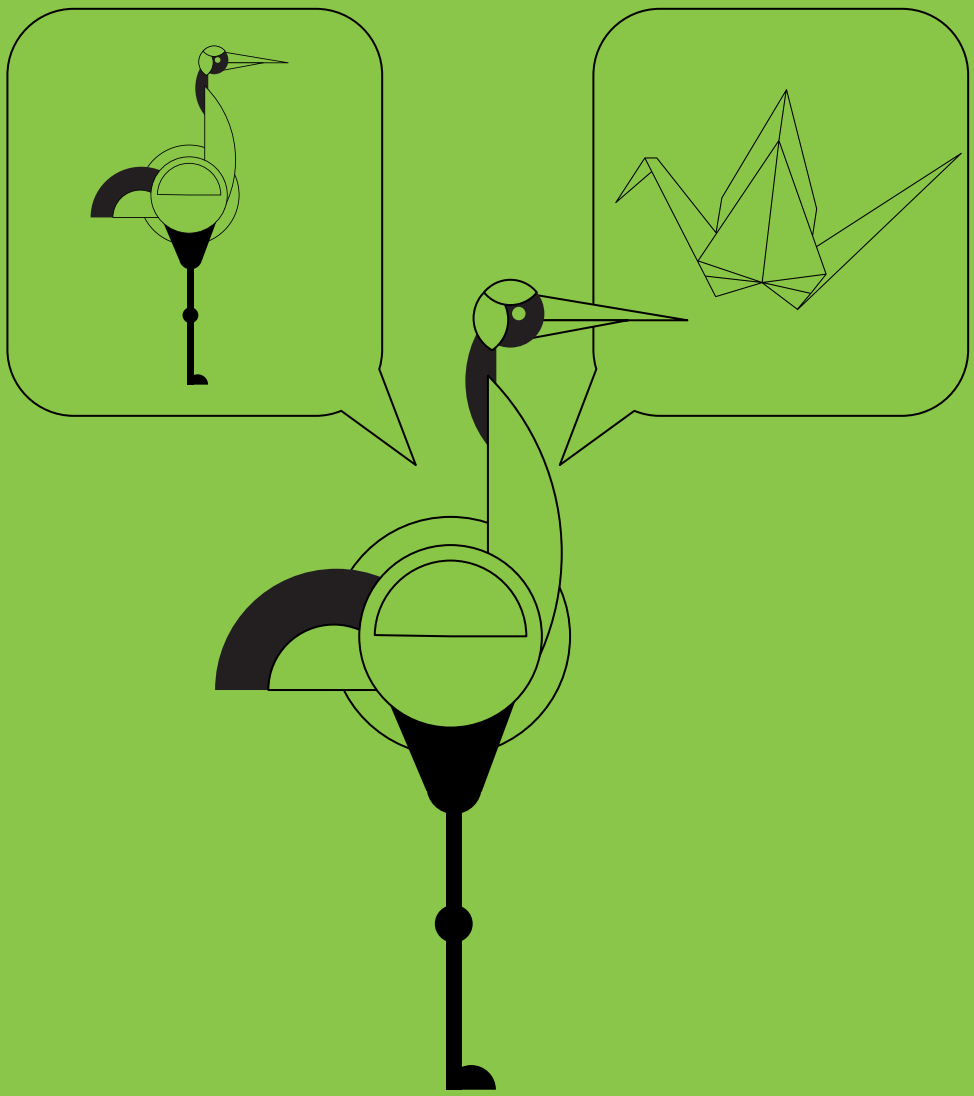

Błąd „albo-albo”

Ktoś twierdzi, że istnieją tylko dwa sposoby podejścia do danej kwestii, podczas gdy istnieje wiele innych możliwości

Np. *Możesz głosować na tę partię albo żyć w ciągłym niebezpieczeństwie*.

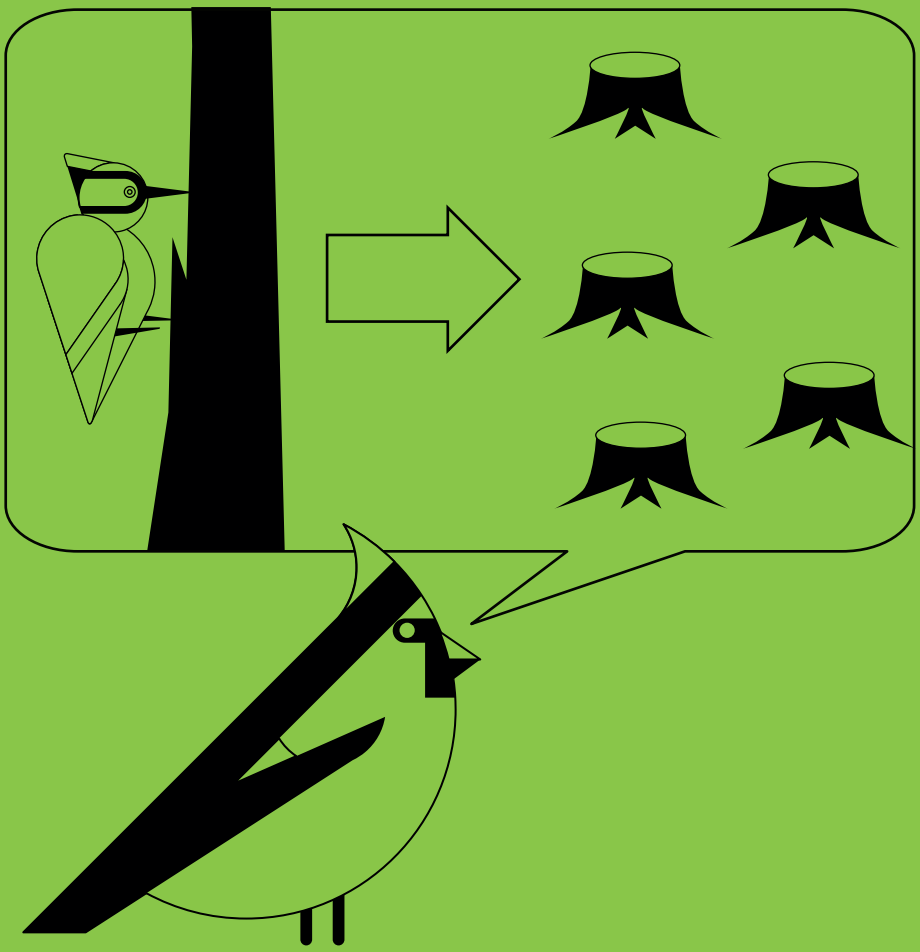

Post hoc, ergo propter hoc

Błąd logiczny polegający na błędnym wniosku, że istnieje związek przyczynowo-skutkowy między dwoma zdarzeniami tylko dlatego, że jedno nastąpiło przed drugim.

Np. *Odkąd mamy nową nauczycielkę matematyki, mam złe oceny. To ona jest przyczyną moich słabych wyników*).

Z łac.: po tym, więc wskutek tego.

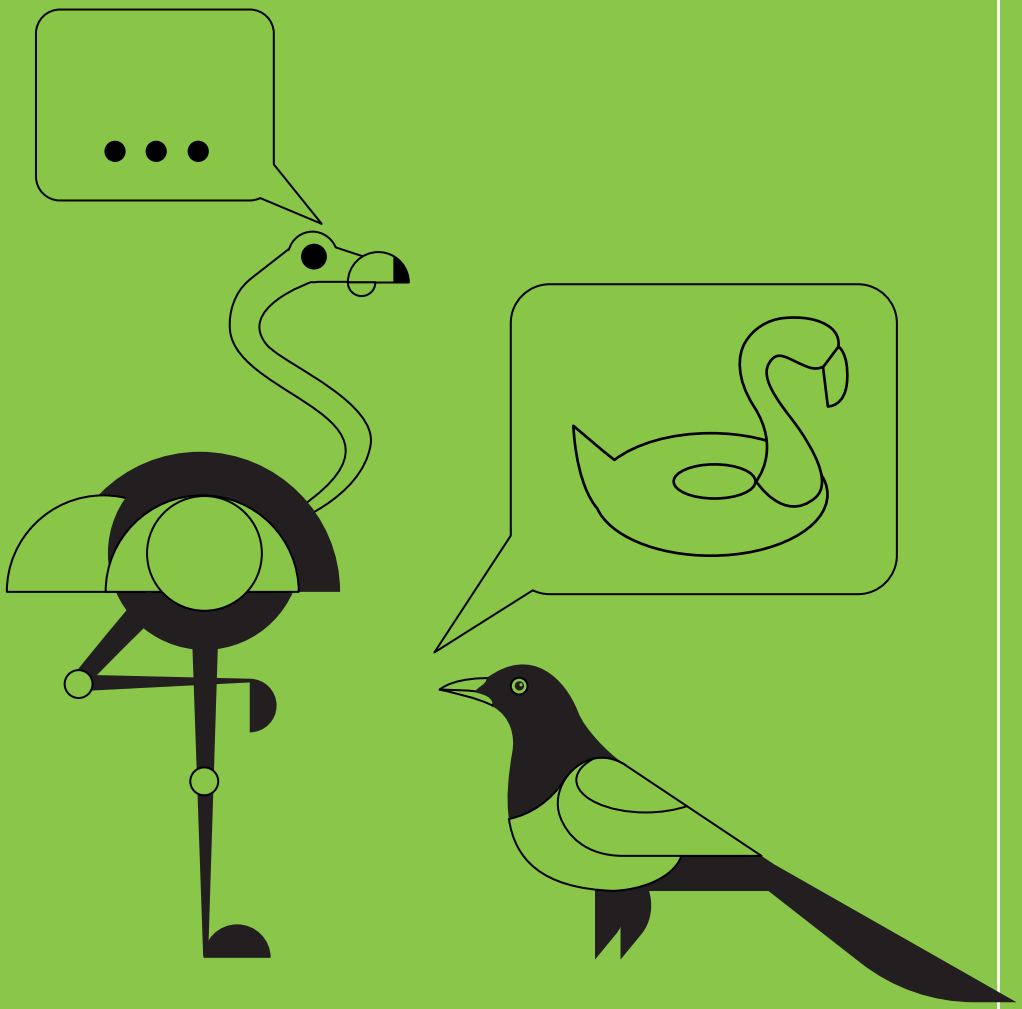

Argumentum ad hominem

Gdy ktoś atakuje osobę przedstawiającą argument, a nie sam argument.

Np. *Nie słuchaj opinii Piotra na temat projektu grupowego – Piotr jest leniwy i nigdy nie robi niczego dobrze.*

Z łac.: argument do człowieka.

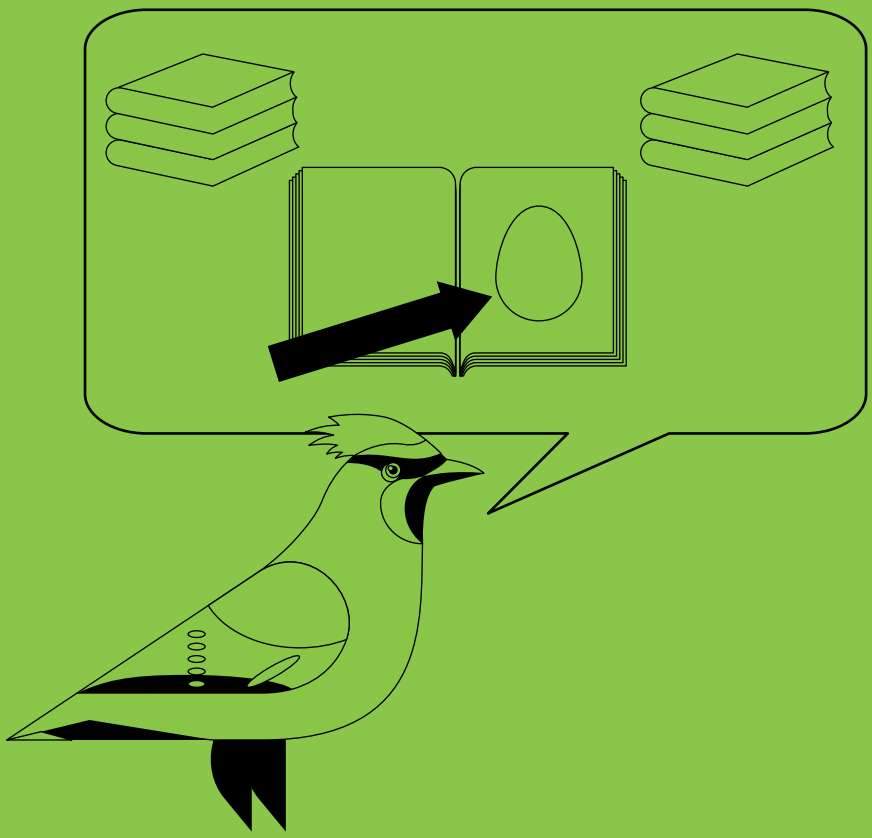

Wybiórcze traktowanie dowodów

Gdy ktoś wybiórczo przedstawia dowody na poparcie swojej tezy, ignorując lub odrzucając dowody, które jej przeczą.

Np. stwierdzenie: *Mowa nienawiści nie jest szkodliwa, spójrz na to jedno badanie, które mówi, że jest ona tylko obraźliwa, a nie niebezpieczna* – podczas gdy dziesiątki innych badań pokazują psychologiczne i społeczne szkody wynikające z mowy nienawiści.

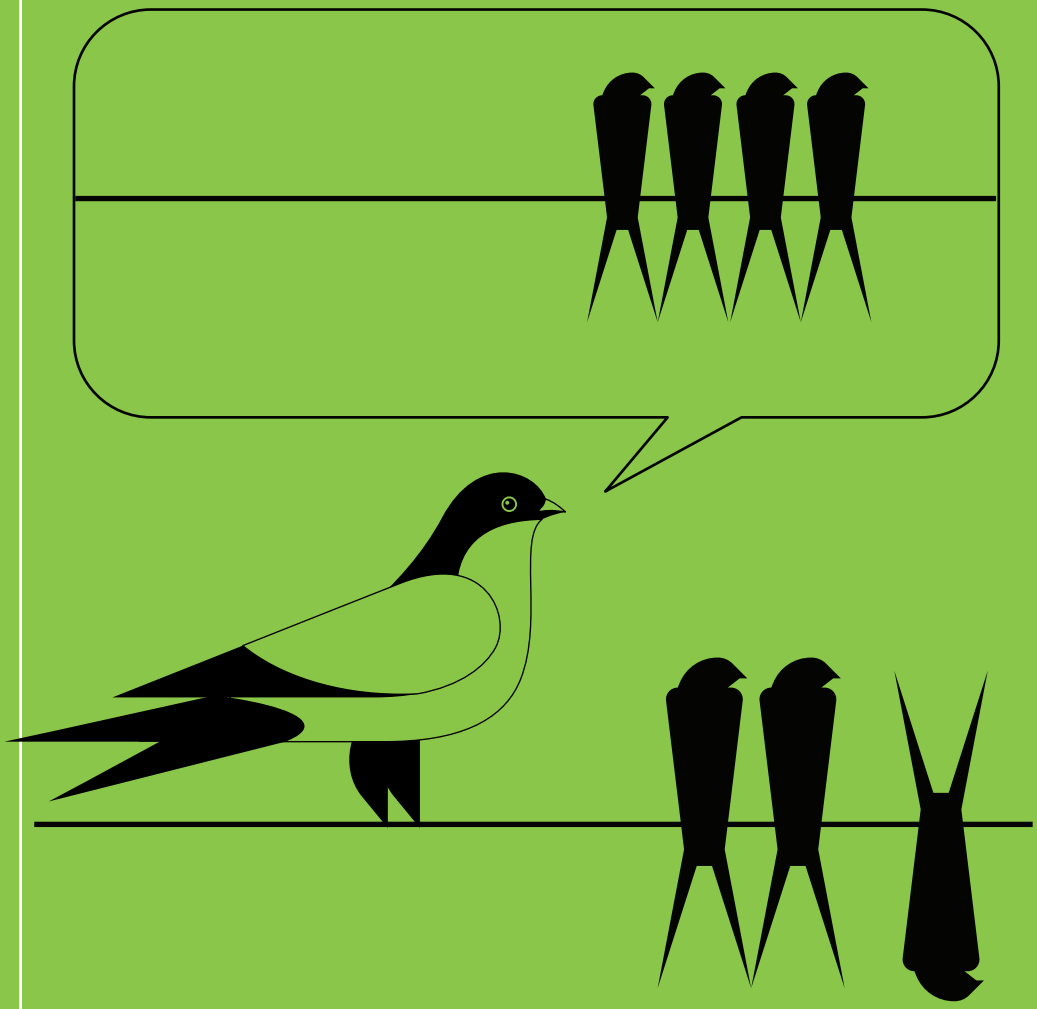

Odwołanie do tradycji

Gdy argument zakłada, że coś jest dobre lub prawdziwe tylko dlatego, że jest tradycyjnie praktykowane lub uważane za prawdziwe, bez rozważania, czy jest to nadal aktualne w obecnym kontekście.

Np. *W naszej szkole zawsze było więcej mężczyzn niż kobiet w samorządzie uczniowskim i zawsze działało to dobrze*.

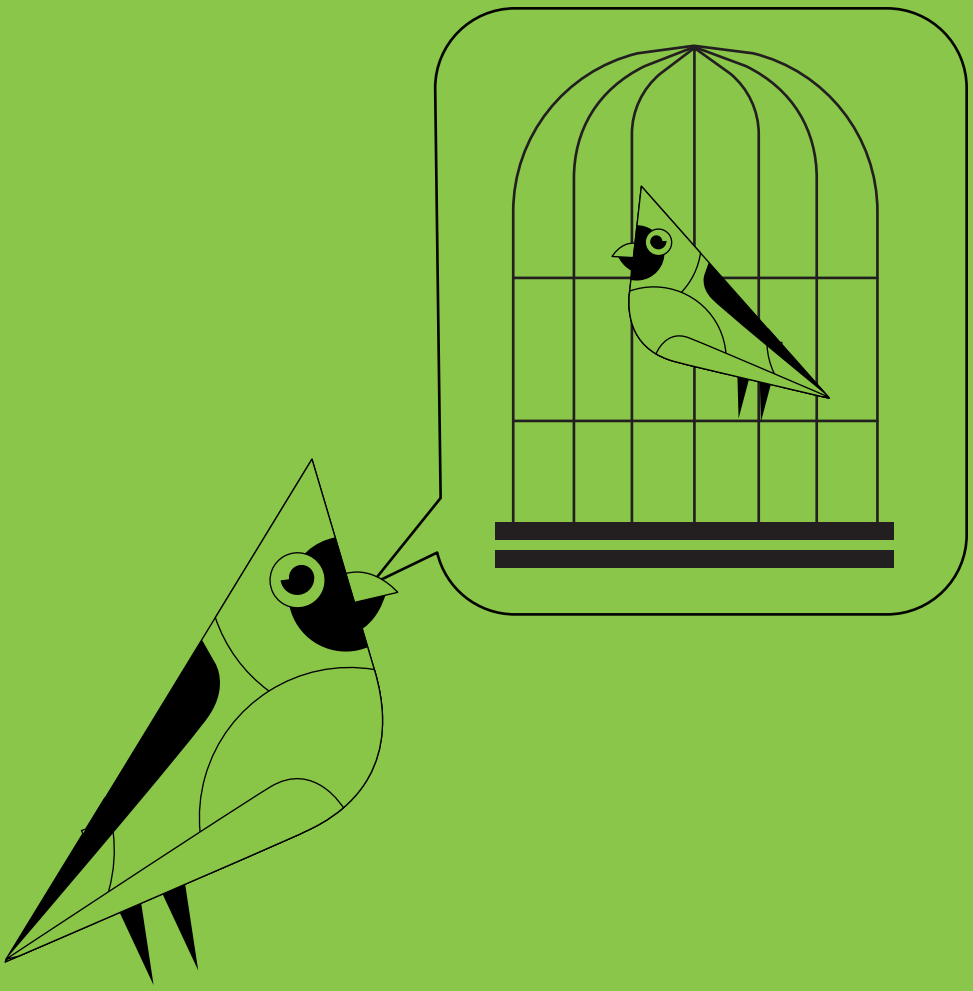

Argument anegdotyczny

Wykorzystywanie pojedynczych, często osobistych doświadczeń lub historii, aby poprzeć ogólny wniosek lub twierdzenie.

Np. *Nie sądzę, aby mowa nienawiści prowadziła do rzeczywistych szkód, cały czas słyszę obraźliwe żarty i nikt z moich znajomych nigdy nie został tym poważnie dotknięty*.

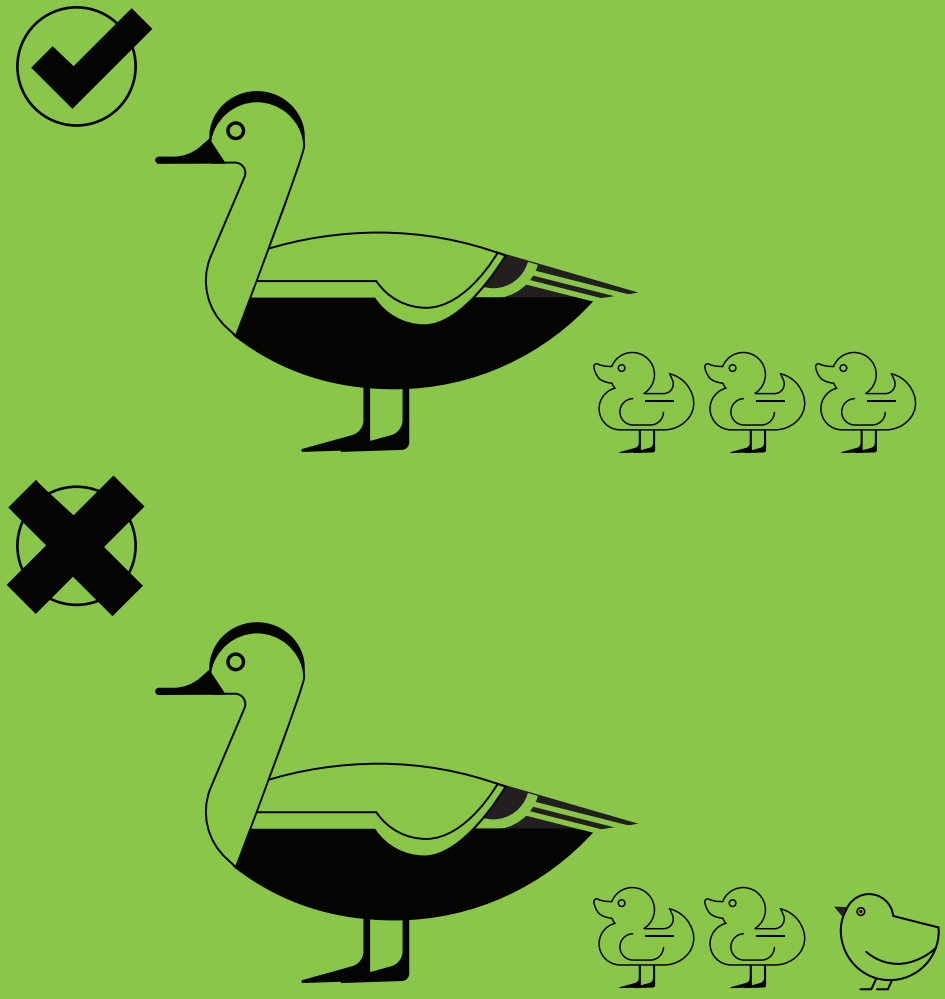

Argumentum ad ignorantiam

Ktoś twierdzi, że twierdzenie jest prawdziwe lub fałszywe tylko dlatego, że nie udowodniono czegoś przeciwnego.

Np. *Nikt nigdy nie udowodnił, że uczniowie oszukują na egzaminach online, więc to nie może mieć miejsca*.

Z łac.: argument odwołujący się do niewiedzy.

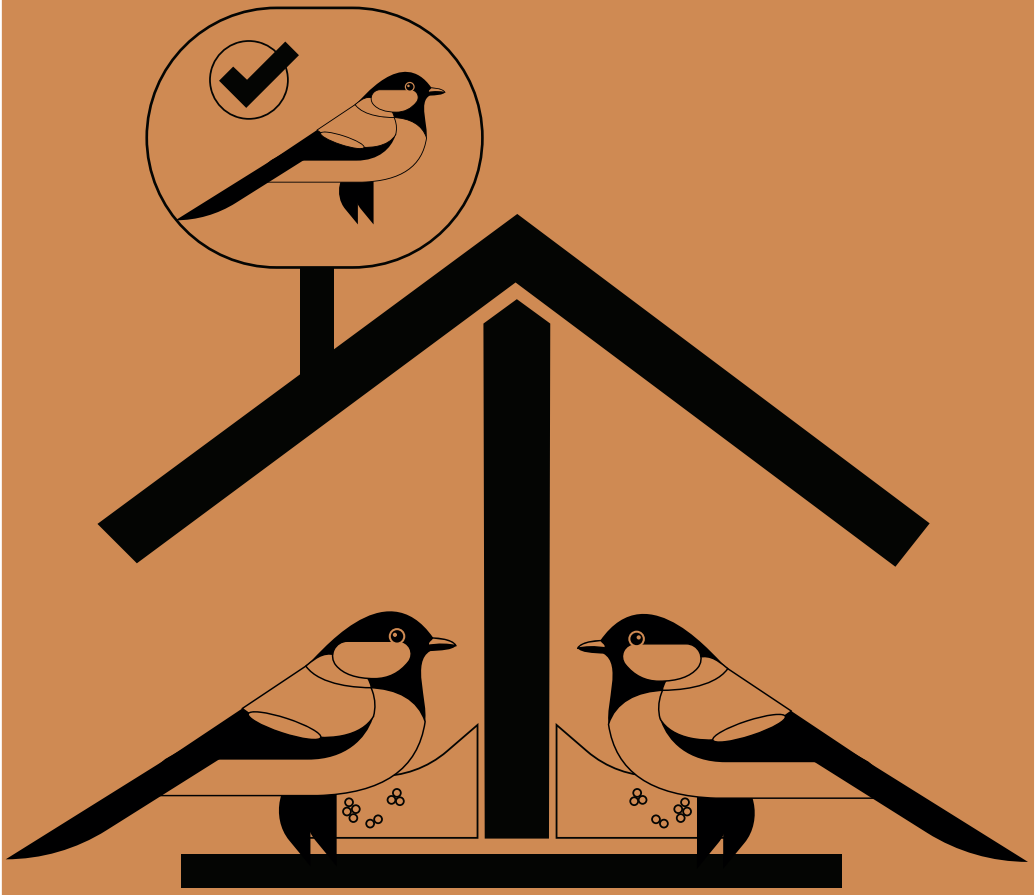

Stronniczość związana z członkostwem

Tendencja do faworyzowania własnej grupy kosztem innych grup.

Np. komisja zdecydowała się sfinansować projekt kierowany przez swojego kolegę, mimo że inna propozycja była lepsza, a swoją decyzję uzasadniła słowami: „Znamy naszych ludzi i im ufamy”.

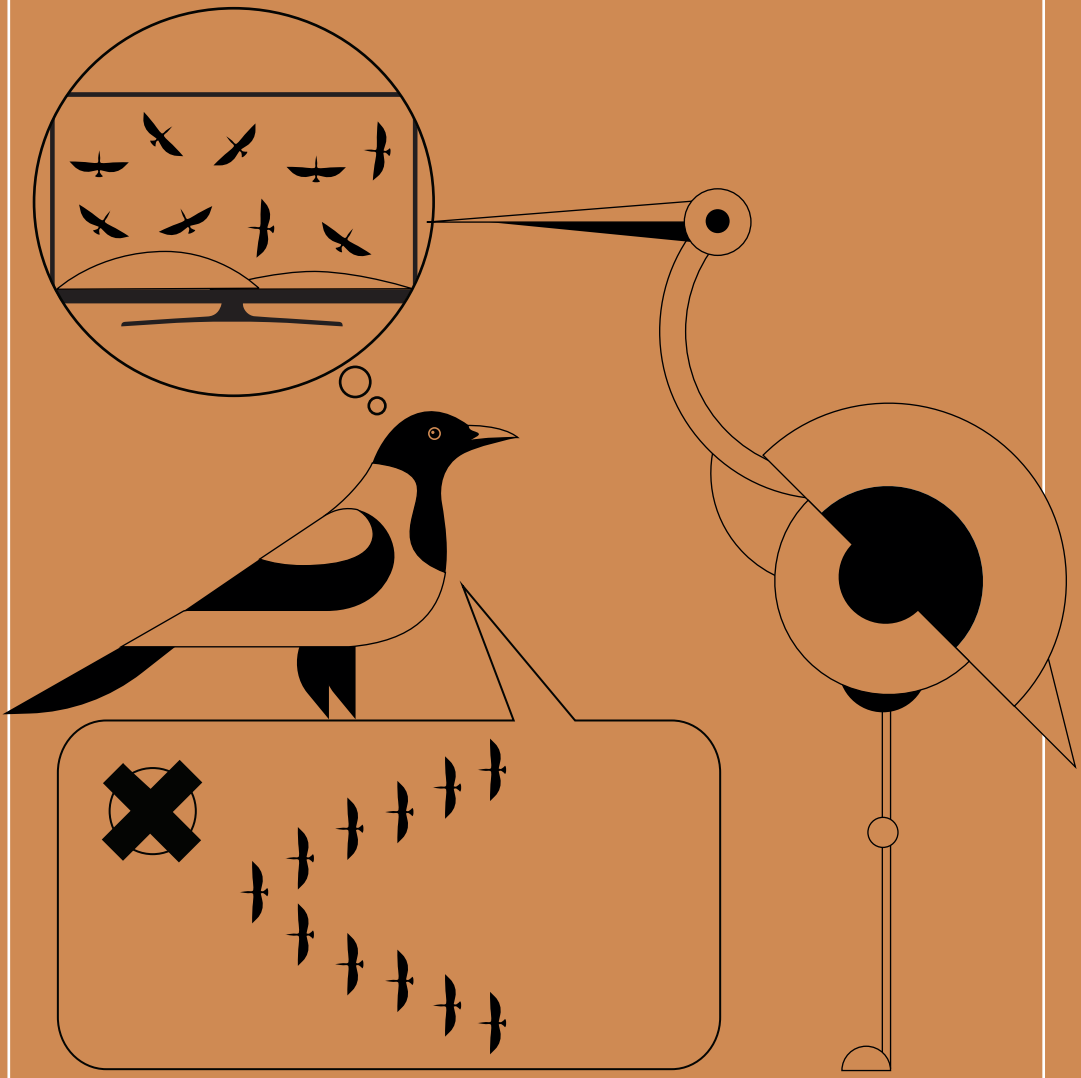

Pułapka dostępności

Tendencja do polegania na informacjach, które szybko przychodzą do głowy.

Np. po obejrzeniu wiadomości o katastrofach lotniczych ktoś twierdzi, że latanie jest bardziej niebezpieczne niż jazda samochodem, mimo że statystyki pokazują coś innego.

Błąd atrybucji przyczynowej

Występuje, gdy ludzie wierzą, że istnieje związek między zdarzeniami, które w rzeczywistości są od siebie niezależne.

Np. *Za każdym razem, gdy zakładam moje szczęśliwe skarpetki, moja drużyna wygrywa – więc to one muszą być przyczyną*.

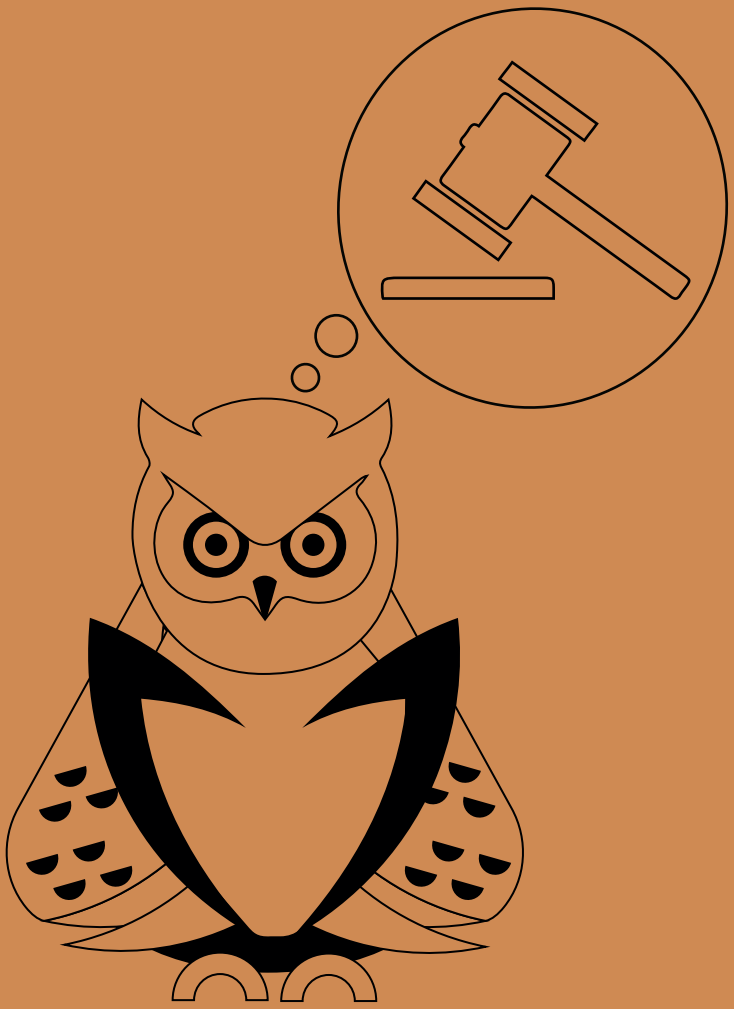

Efekt ślepej plamki

To tendencja do postrzegania siebie jako mniej stronniczego niż inni ludzie.

Np. *Jestem sprawiedliwy i obiektywny, w przeciwieństwie do innych, którzy pozwalają, aby uczucia przesłaniały im fakty*.

Efekt potwierdzenia

Tendencja do poszukiwania, interpretowania, faworyzowania i przywoływania informacji w sposób potwierdzający wcześniejsze przekonania.

Np. przekonanie, że szczepionki są niebezpieczne, powoduje czytanie wyłącznie artykułów potwierdzających ten pogląd i odrzucanie badań naukowych, które go obalają.

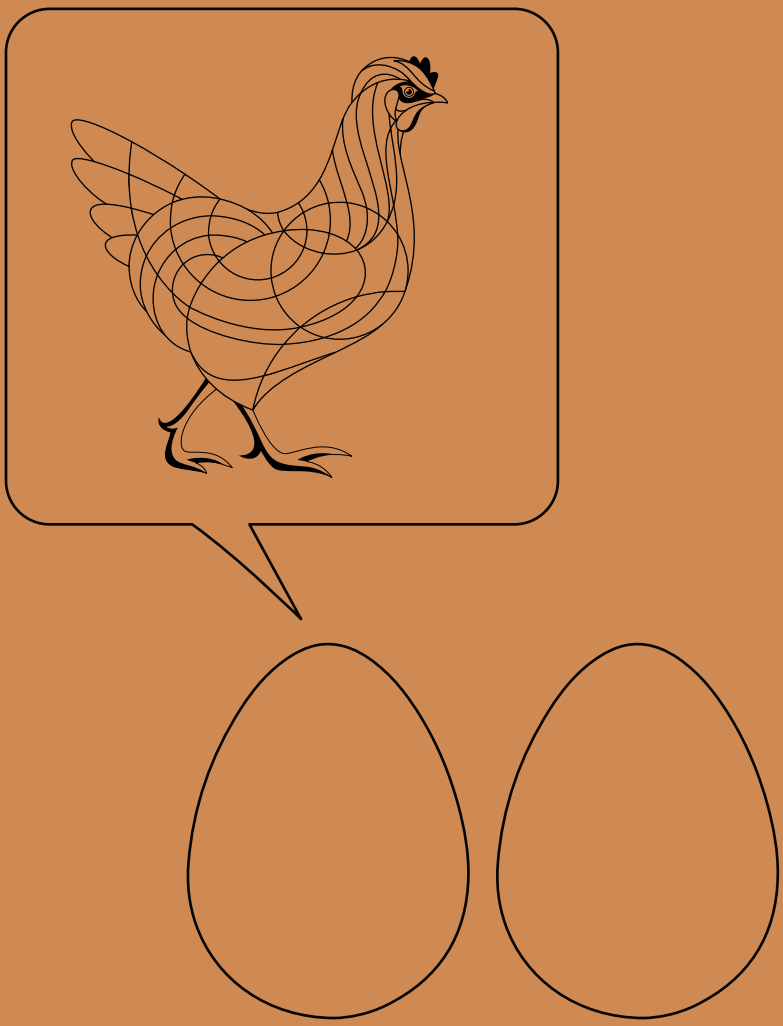

Efekt autorytetu

Tendencja do poddawania się wpływowi opinii osób sprawujących władzę.

Np. stwierdzenie: To *musi być prawda – powiedział to znany lekarz w telewizji* – nawet jeśli nie ma na to żadnych dowodów.

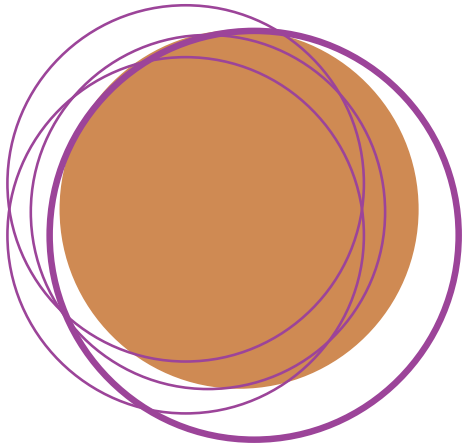

„Młodzi w akcji”(edycja 2025/2026) realizowany jest w ramach projektu „Młodzi Obywatele w Akcji”, finansowanego ze środków Ministra Edukacji Narodowej w ramach programu „Młodzi Obywatele”.

Minister Edukacji

30 lat CEO CENTRUM EDUKACJI OBYWATELSKIEJ